

MARINKO BANJAC

“Unity in Diversity”: Multiculturalism as Governmental Technology and the Constitution of a European Multicultural Self

Multiculturalism in the European Union defines the framework for the regulation of cultural diversity, and in this the idea of “unity in diversity” is one of the key elements, since it provides a rationale for the process of constructing the European Union. The paper aims to show that multiculturalism is a specific governmental technology that opens up political space and allows the expression of diversity by different collective subjectivities. But this formation of the freedom of collective subjectivities is a kind of control within modern governmental mechanisms, and provides the conditions for potential new exclusions. European populations are determined by identifying those groups and individuals that are “dangerous” to the inhabitants of Europe, while European multicultural individuals are perceived to be tolerant and flexible. Since the European space is predominantly understood as an open economy, individuals in this space are constructed as a mobile and capable workforce ready to adapt to changes in a global economy.

Keywords: multiculturalism, European cultural policies, governmental technology, neoliberalism, multicultural self.

“Enotnost v različnosti”: Multikulturalizem kot oblastna tehnologija in konstitucija evropskega multikulturnega sebstva

Multikulturalizem v Evropski uniji definira teren urejanja kulturne raznolikosti, pri čemer je ideja »enotnosti v različnosti« ena izmed ključnih, ki zagotavlja utemeljitev procesov konstrukcije Evropske unije. Prispevek želi pokazati, da je multikulturalizem specifična oblastna tehnologija, ki sicer odpira politični prostor drugačnosti in dopušča izražanje identitet različnim kolektivnim subjektivitetam, vendar je prav to fabriciranje svobode ključen način vladanja v okviru sodobnih oblastnih mehanizmov, saj predstavlja pogoj možnosti instituiranja novih izključevanj. Evropsko populacijo se konstruira na način določanja tistih skupin ter posameznikov, ki naj bi bili nevarni evropski populaciji, obenem pa se evropski multikulturni posamezniki dojemajo kot tolerantni in fleksibilni. Ker je enotnost evropskega prostora primarno mišljena kot gospodarska odprtost, so posamezniki v tem prostoru konstituirani kot mobilna in sposobna delovna sila, pripravljeni prilagajati se spremembam v globalnem gospodarstvu.

Ključne besede: multikulturalizem, evropske kulturne politike, oblastna tehnologija, neoliberalizem, multikulturno sebstvo.

Correspondence address: Marinko Banjac, University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenia, e-mail: marinko.banjac@fdv.uni-lj.si.

1. Uvod

Multikulturalizem ima v mnogih državah in regionalnih povezavah, tudi v Evropski uniji, pomembno vlogo pri načinu urejanja razmerij med posamezniki, predvsem pa razmerij med kulturnimi ali etničnimi kolektivnimi subjektivitetami. Termin multikulturalizem vsekakor v različnih državah članicah Evropske unije nima enotnega pomena v političnih diskurzih, praksah ali programih (Bleich 1998), prav tako pa ni enoznačen niti v znanstvenih ali filozofskih razpravah (Goldberg 1994a). Kljub temu je mogoče reči, pri čemer se osredotočamo predvsem na evropski kontekst,¹ da gre v najširšem smislu za obvladovanje novih realnosti predvsem po drugi svetovni vojni, ko so se migracijski tokovi na evropsko celino intenzivirali.² Poleg tega se je po drugi svetovni vojni začela tudi pospešena integracija kulturno in etnično heterogenih evropskih držav, z vzpostavljanjem prostega pretoka blaga, ljudi in storitev pa je ta multiplost kulturnih raznolikosti postala še toliko bolj prisotna in očitna. V tem okviru je multikulturalizem bil in je še vedno poskus integracije imigrantov ter različnih kulturnih oziroma etničnih skupnosti v širšo družbo oziroma populacijo, pri čemer se tem skupinam omogoča ohranjanje njihove kulture, identitete ter življenjskega sloga. Prav zato gre pri multikulturalizmu za vprašanje, na kakšen način zagotavljati pravice različnim kulturam v družbi ter kako zagotoviti enakopraven položaj tistih manjšin, ki niso enako vključene v družbenopolitične procese, obenem pa je multikulturalizem afirmacija kulturnih razlik preko diskurzov rasne in etnične avtentičnosti (Joppke 1996). Termin ima tudi normativno konotacijo, saj se nanaša na neko idealno situacijo mirnega sožitja med posamezniki ali skupinami različnih kulturnih porekel.

Ravno ta antinomija, torej ambivalentno razmerje med hkratnim percepiranjem enotnosti določene družbe na eni strani ter bistveno heterogenostjo etničnih in kulturnih skupin, ki sestavljajo to družbo na drugi, je značilna tudi za Evropsko unijo: "čeprav je cilj razviti občutek pripadnosti *skupni* kulturi, Evropska unija želi ohraniti specifične značilnosti *mnogih* evropskih kultur /.../" (European Community 2002, 5; poudarek dodan). V sami srčki te antinomije je ideja, da je raznolikost kultur realnost, ki jo je pri konstrukciji evropske identitete treba upoštevati, predvsem pa izkoristiti. Pluralnost različnih kulturnih skupin naj bi bila namreč element, ki omogoča stabilnost procesa ustvarjanja družbene kohezije, konstrukcije Evrope in vladovanja³ v Evropski uniji. Čeprav na ravni Evropske unije ne moremo govoriti o uradni multikulturalni politiki, pa konstrukcijo evropske identitete skozi kulturno raznolikost lahko označimo kot določeno obliko multikulturalizma (Delgado-Moreira 2000).

Prispevek analizira multikulturalizem v okviru evropskih kulturnih politik in njej priležno nocijo "enotnosti v različnosti" kot način konstitucije evropskega multikulturalnega sebstva v procesih konstrukcije evropske identitete in enotnosti. Pokazali bomo, kako in na kakšen način se prek multikulturalizma gradi evropska enotnost in hkrati spodbuja kulturna raznolikost, pri čemer gre za specifičen način upravljanja z evropsko populacijo. Izhajajoč iz tega je osrednja teza prispevka, da se prek evropskega multikulturalizma v okviru evropskih kulturnih politik (ter nocije enotnosti v različnosti) spodbuja avtonomno delovanje ter skozi participacijo maksimiranje koristi multikulturalnih evropskih posameznikov, pri čemer je ta participacija najprej ekonomska aktivnost: evropski multikulturalni državljani so mobilna in sposobna delovna sila, ki mora znati delovati v različnih (kulturnih) okoljih in biti pripravljena na prilagajanje spremembam. Hkrati se prek multikulturalizma konstruira enotnost evropske populacije tako, da se jo normalizira na način določanja (in izključevanja) tistih skupin ter posameznikov, predvsem ilegalnih imigrantov,⁴ ki naj bi bili evropski populaciji nevarni, obenem pa se evropski multikulturalni posamezniki dojemajo kot tolerantni, fleksibilni in avtonomni pri določanju lastne pozicije in delovanja v raznolikem kulturnem okolju.

Pri analizi bomo izhajali iz Foucaultove teoretizacije oblasti, katere pomembna predpostavka je, da je v vsakem razmerju vedno že prisotna oblast, ki je relacijska, decentrirana in večsmerna (Foucault 1995, 1978, 2003; cf. Kelly 2009). To pomeni, da kulturnih politik Evropske unije ali, bolj specifično, evropskega multikulturalizma v okviru evropskih kulturnih politik ne razumemo kot oblastnega orodja določenega subjekta, ki bi z upravljanjem tega orodja kot načina prisile, dominacije in kontrole na represiven način upravljal populacijo in nadzoroval dejanja posameznikov in družbenih skupin. Multikulturalizem bomo kvečjemu razumeli kot nekaj, kar je obenem represivno in produktivno ter s slednjim kreativno, transformativno in inovativno. Evropski multikulturalizem je skozi to perspektivo oblastna tehnologija, ki "ima vse značilnosti oblasti, vendar je produktivna v smislu produkcije načina obnašanja in delovanja tako posameznikov kot celotnih populacij" (Kelly 2009, 43). Kot oblastna tehnologija je multikulturalizem način organiziranja evropske populacije tako, da se posamezniki v njej dojemajo in delujejo kot svobodni; tehnologija fabricira svobodo (Gordon 1991; Rose 1999).⁵ Tehnologija kot oblastna praksa zato dovoljuje in celo spodbuja subjekte, da določajo način odnosov do lastnih teles, misli, načinov delovanja, s čimer usmerja njihovo delovanje tako, da sledijo nocijam perfekcije, sreče, čistosti, itd. (Foucault 1994, 177). Cilj oblasti je, da se na ta način vzpostavljajo samodeterminacija, odgovornost in svoboda (izbire) kot instrumenti (re)konstituiranja odnosov med subjekti ter odnos subjekta do samega sebe zato, da se na ta način lahko upravlja s populacijo.

Pri oblastnih tehnologijah ne gre le za strukture, procese ali diskurze, temveč za skup tehničnih védnosti ter praks, skup tehnik, ki jih je mogoče mobilizirali v različnih situacijah, razmerah in kontekstih zato, da se ohranjajo neenaka razmerja.⁶ Pogoj možnosti oblasti so namreč prav spreminjajoča se razmerja sil, ki so vedno neenaka in s tem producirajo oblast. Kelly (2009, 49) v tem smislu trdi, da je "vsaka ureditev je inherentno nestabilna: sile se spreminjajo, stare oblastne sile bodo vedno znova skušale prevladati, toda skozi nestabilnosti se bo pojavila nova ureditev." V tem kontekstu bomo problematizirali tudi določene prevladujoče odgovore/kritike (v smislu praks, politik, programov, znanstvenih premislekov) na evropski multikulturalizem kot del istega registra oblastnih tehnologij, saj vzpostavljane možnosti, pravnih okvirov zagotavljanja pravic ter svobod pomenijo nove (institucionalne) oblike discipliniranja, omejevanja, kontroliranja in normaliziranja, predvsem v okviru (neoliberalnih) politik ter praks (globalne) tržne logike, liberalizacije investicij ter privatizacije socialnih ter drugih javnih storitev v Evropski uniji.

Kot pokaže Foucault (2008) prek genealogije liberalizma in neoliberalizma, se sodobni oblastni načini delovanja usmerijo k upravljanju obnašanja skozi tehnologije sebstev v prepletu s prevladujočimi oblastnimi tehnologijami (Burchell 1993), pri čemer je glavna matrica družbenih in političnih razmerij ekonomska aktivnost. Gre za univerzalizacijo tržno utemeljenih družbenih razmerij skozi penetracijo odgovarjajočih praks komodifikacij, kapitalske akumulacije in logike profita v praktično vse pore človekovega življenja (Gordon 1991, 43; Read 2009). Ekonomski subjekt postane osrednji temelj, ki določa politično delovanje. Neoliberalna logika zato teži k upravljanju obnašanja posameznikov kot akterjev na trgu, kot podjetnikov, kar je pravzaprav "razpršitev podjetništva kot prevladujočega načina delovanja v družbi" (Gordon 1991, 42). To je usmeritev novih tehnologij sebstev, ki določa, na kakšen način se ljudje razumejo in kako so subjektivirani: "Homo economicus je podjetnik, je podjetnik samega sebe" (Foucault 2008, 226). Subjekt v okviru neoliberalne logike upravljanja je svoboden, tekmovalen, ekonomsko racionalen in podjeten (Read 2009).

V luči zgornje teoretsko-metodološke zastavitve je prispevek razdeljen na tri dele, v zaključku pa so podane ključne ugotovitve. V prvem delu bomo premislili, kako globalizacijski procesi, ki se jih pogosto enači s širitvijo liberalne demokracije v spregi s tržnim kapitalizmom, definirajo teren multikulturalnosti ter kako ideja kulturne heterogenosti v okviru evropskih integracijskih in globalizacijskih procesov determinira model urejanja novih realnosti. V drugem delu prispevka bomo analizirali kulturne politike Evropske unije ter načine osmišljanja multikulturalizma kot način upravljanja kulturnih in etničnih raznolikosti. Tu bo poudarek predvsem na nociji "enotnost v različnosti", ki je ena od strategij

konstrukcije integracije, evropske identitete in evropskega državljanstva. V tretjem delu pa bomo multikulturalizem in omenjeno sintagmo "enotnosti v različnosti" ter (zavračajoče) odgovore na multikulturne politike premišljali kot tehnologije oblasti, ki konfigurirajo in (so)kreirajo okvir, kjer kulturne ali etnične razlike, spodbujanje (manjšinskih) skupnosti k participaciji in artikuliranju zahtev ter pravnega zagotavljanja njihovih pravic, pomenijo možnosti samoupravljanja, samo-odgovornosti, mobilnosti in fleksibilnosti. Na ta način evropski multikulturalizem deluje kot oblastna praksa oziroma tehnologija sebstva, ki sokonstituira evropske multikulturne državljanke kot podjetne subjekte, vpete v neoliberalno logiko.

2. Globalizacijski procesi, Evropska unija in multikulturalizem

Globalizacija je običajno opredeljena kot transformacija procesov in struktur na svetovni ravni, pri čemer gre predvsem za tiste spremembe, ki se dogajajo na osi časa, prostora, teritorija, suverenosti ter identitet. Globalizacija je v tem smislu kompresija časa in prostora ter širjenje in intenzifikacija povezav (Giddens 1990; Scholte 2000). Je proces, kjer se ustvarjajo novi supraterritorialni prostori, v katerih so družbeni odnosi bolj kompleksni in je njihov domet večji (Held & McGrew 2000). Pretok kapitala, ljudi, idej ter storitev je zaradi tehnoloških inovacij (npr. komunikacijskih in transportnih) vedno hitrejši. Politični, ideološki, verski ter kulturni trendi in procesi, ki so bili včasih bolj omejeni na specifične regije, se sedaj prek globalnih mrež srečujejo in mešajo v mnogih delih sveta. Prostor in čas v tem umevanju globalizacije nista več (nepremostljivi) oviri za družbeno interakcijo in organiziranje. In prav plod teh procesov naj bi bila tudi Evropska unija. Ko se govori o razmerju med Evropsko unijo, integracijo držav v njenem okviru ter globalizacijo, obstaja splošno prepričanje, da med temi procesi obstaja globoka vzajemnost in prepletenost. Globalizacija naj bi bila tisto dejstvo, ki narekuje oblikovanje in kreiranje okolja, kjer obstaja velika gospodarska povezanost držav, evropska integracija pa ravno s svojimi politikami prispeva k utrjevanju globalizacijskih tokov. Integracija Evropske unije in globalizacija sta procesa, ki se med seboj pogojujeta, prepletata in črpata drug iz drugega: evropska integracija je reakcija globalizacijskega procesa in hkrati njen najočitnejši dokaz (npr. Castells 2010, 352). Ideja o tako tesnem odnosu izhaja iz prepričanja, da je globalizacija primarno ekonomski proces, širitev tržnega kapitalizma, ki narekuje transnacionalno sodelovanje. Povezovanje evropskih držav je razumljeno kot primeren in celo nujen odgovor na izzive logike globalne ekonomije; integracija evropskih držav je v tem pogledu zato brez alternative, saj so evropske države le na

ta način lahko kompetitivne, prav kompetitivnost pa je tudi legitimirajoč element integracijskih politik (El-Agraa 2007). Poleg tega, da povezovanje pomeni nove priložnosti in izkoriščanje potencialov globalnega trga, je prevladujoča ideja tudi, da države skozi sinhronizirane gospodarske politike lažje premagujejo morebitne ovire in so hkrati zato bolj varne⁷ (Rumford 2000; Walters & Haahr 2005).

Globalizacijski procesi pa tudi vzpostavljajo skupnega evropskega prostora se torej pogosto redukcionistično enačijo s širjenjem liberalnodemokratskega načina vladovanja skupaj s širitvijo kapitalističnega načina produkcije. V okviru teh umevanj globalizacije gre za idejo, da je liberalnodemokratski sistem najboljši možen (cf. Fukuyama 1989), saj zagotavlja participacijo kar najširšega možnega kroga populacije, ena od ključnih vrtilin konsolidiranih predstavnih demokracij pa naj bi bila tudi, da države s tem sistemom ne vstopajo v vojne in da razrešujejo morebitne konflikte na miren način (Owen 1994).⁸ V globalnem svetu naj bi liberalna demokracija prinesla vladavino prava ter spodbujala participacijo lokalnih nevladnih organizacij, združenj ter drugih skupin, ki naj bi skupaj z globalnimi institucijami tvorile podstat globalnemu načinu urejanja družbenopolitičnih zadev. Hkrati s tem pa je liberalna demokracija tudi ključni element ne le za nemoteno, temveč tudi efektivno delovanje kapitalizma, saj naj bi bili procesi prosti, deregulirani, spodbuja pa se prakse podjetniškega upravljanja (Dillon & Reid 2000). Ob tem je pomembno, da preplet kapitalističnega načina produkcije in liberalne družbenopolitične ureditve nikakor ni enoznačen, enostaven ali homogen, temveč lokalno spremenljiv, heterogen in znotraj sebe kontradiktoren, kar pomeni, da so klasični liberalni pari (javno – zasebno, civilno – militantno, nacionalno – mednarodno) v globalnih družbenih mrežah tesno prepleteni, hkrati pa v stalnem antagonističnem razmerju. Liberalni redi tako tvorijo izredne režime védnosti/oblasti, ki deluje hkrati globalno ter regionalno in lokalno. Konstituira se tehnike preverjanja in preiskovanja značilnosti in dinamik populacij zato, da jih je lažje upravljati. Toda to upravljanje se ne izvaja proti volji subjektov določene populacije, temveč na način, da se upošteva njihove potrebe, se sklicuje na svobodo posameznikov in njihove življenjske možnosti (Dillon & Reid 2001).

Tovrstni procesi, ki spreminjajo vlogo in načine delovanja različnih subjektov, transformirajo in (re)konstruirajo etnične, rasne in nacionalne identitete. Globalizacija in vzniki različnih regionalnih povezav ponujajo tudi nove načine partikularizacij, lokalizacij in fragmentacij (Giddens 1990; Hannerz 1992). Rezultat te interakcije med globalizacijo in univerzalizacijo ne eni strani ter lokalizacijo in partikularizacijo na drugi strani so nove multiple, različne in razlikujoče identitete. To je tudi paradoks, na katerega opozarjajo Basch, Schiller in Blanc (1994): povečana produkcija kulturnih in političnih meja se dogaja v svetu, ki postaja vse bolj povezan v en sam ekonomski sistem s hitro komunikacijo

med različnimi predeli sveta. Kulturna diferenciacija je zato v okviru regionalnih ali nacionalnih povezav še vedno prisotna in se celo krepi, eden od efektov, ki so jih sprožili ti procesi, pa je tudi politična mobilizacija etničnih in kulturnih manjšin, ki jasno izražajo svoje zahteve po kulturnih in jezikovnih pravicah. Načini mobilizacije in zahteve teh skupnosti nikakor niso enotne, temveč vedno heterogene, saj jih definirajo tudi lokalni družbenopolitični konteksti. Globalna kulturna homogenizacija zato paradokсно implicira tudi kulturno heterogenost.⁹

V tem kontekstu se je multikulturalizem¹⁰ (ter z njim koncept multikulturnega državljanstva) vzpostavil kot eden izmed možnih odgovorov in načinov urejanja družbenopolitičnih realnosti, v katerih je prisotna kulturna diverzificiranost. Če smo naslovili problematiko enačenja globalizacije s širjenjem liberalnodemokratske družbenopolitične ureditve skupaj z logiko tržnega kapitalizma, potem je seveda vprašanje, kako multikulturalizem deluje in kakšno vlogo ima v tem okviru. Čeprav je multikulturalizem imel in še vedno ima pomembno vlogo v različnih "zahodnih" državah, vendarle ne moremo govoriti o nekem enotnem pristopu ali enotnih politikah, ki bi bile v vseh državah enako implementirane in izvajane. Ne glede na to, ali predstavlja dejansko politiko ali zgolj idejo oziroma koncept,¹¹ ki spodbuja pozitiven način delovanja in obnašanja državljanov, je ključno vprašanje, na kakšen način deluje in čemu rabi. Multikulturalizem funkcionira kot ideja skladnosti in enotnosti določene populacije, kjer so različne etnične in kulturne (manjšinske) skupnosti njena realnost. Ključno je, da med skupinami obstajajo razlike, v okviru multikulturalizma pa je bistveno vprašanje, kako zagotoviti pripadnikom teh različnih skupin možnost participacije v širši populaciji in kako zagotoviti skupinam ohranjanje identitete (npr. Kymlicka 1995). Skozi upravljanje in regulacijo posameznikov in njegovih pravic na podlagi razlike se skuša definirati in ustvariti idejo populacije kot mozaika, kjer prevladuje liberalna doktrina strpnosti in kjer je ravno razlika tista, ki naj bi prinašala koristi (Mitchell 2001). Kulturna razlika v multikulturnih družbah postane vrlina, ki je ne le tolerirana, temveč spodbujana in zaželena. Multikulturalizem deluje kot eno osnovnih institucionalnih in/ali konceptualnih orodij, prek katerih se upravlja in regulira razlika, saj kot konceptualni aparat definira teren debat ter postavlja okvire (pravne, institucionalne, ipd.) pogojev njegovega umevanja in prakticanja. To pomeni, da je kulturni pluralizem spodbujan, vendar le v toliko, kolikor skupine sledijo določenim pravilom in parametrom liberalizma (Appiah 1992).

3. "Enotnost v različnosti": Multikulturalizem v okviru kulturnih politik Evropske unije

Do leta 1992 je uradna kulturna politika¹² Evropske unije obsegala le financiranje nekaterih manj vidnih projektov, saj je bila Komisija nenazadnje v tem obdobju pristojna le za razdeljevanje manjše količine finančnih sredstev. Med financirane projekte so spadali različni avdio-vizualni programi, mreženje kulturnih organizacij, harmonizacija nadzora nad izvažanjem kulturnega blaga, restavracijski projekti, ipd. Prav z letom 1992 in s sprejetjem Maastrichtske pogodbe oziroma Pogodbe o Evropski uniji pa se je tudi na področju kulturnih politik marsikaj spremenilo. Med drugimi novostmi, ki jih je Pogodba uvedla, je bil koncept evropskega državljanstva kot pravne kategorije.¹³ Poleg tega so pod jurisdikcijo skupnosti po novem spadala tudi področja izobraževanja, mladine, varstva potrošnikov, javnega zdravstva in kulture, kar pomeni, da se je okvir vladovanja Evropske unije zelo razširil (Shore 2006).

Čeprav Maastrichtska pogodba kulture ni postavljala v središče, pa je vseeno, predvsem v členu 151, definirala razmerje med evropsko kulturo in posameznimi kulturnimi okolji evropskih regij ali držav: "Skupnost prispeva k razcvetu kultur držav članic, pri čemer upošteva njihovo nacionalno in regionalno raznolikost ter hkrati postavlja v ospredje skupno kulturno dediščino" (European Community 1992). Evropska skupnost se je v pogodbi zavzela, da bo spoštovala različnost nacionalnih in regionalnih kulturnih dediščin, vendar obenem izpostavljala skupne kulturne korenine. Prav zaradi kulturnih razlik mora biti v ospredju večanje zavesti o kulturah in zgodovini evropskih ljudstev ter izmenjava znanja ter kulturnih produktov oziroma dobrin (European Community 1992). Področju kulture je očitno namenjeno posebno mesto, saj je razumljeno kot sečišče drugih relevantnih oziroma celo ključnih tematik in politik (Shore 2000). Toda ob tem je pomembno predvsem to, da je v izhodišče kulturne politike postavljena dvojnost, v okviru katere se na eni strani vzgaja in goji evropska kultura, obenem pa je cilj ohranjati nacionalne ali druge bolj partikularne kulture. Evropska kultura je tu rezonirana ravno preko različnosti, to pa je tudi modus, v okviru katerega se pojavi slogan "enotnost v različnosti" kot osrednji politični motiv (Shore 2006).

"Enotnost v različnosti" je perspektiva Evropske unije, usmerjena h kulturnemu pluralizmu, pri čemer je slednje izpostavljeno tudi skozi fraze, kot so "evropski kulturni mozaik", "evropska družina kultur" (Shore 2006, 7). Pluralizem je s tem uporabljen kot možna strategija ustvarjanja nove evropske državljanske identitete, ki združuje posameznike različnih kulturnih pripadnosti in narodnosti. Enotnost v različnosti kot eno izmed načel, ki definira kulturne politike Evropske unije, je

slavljenje razlike ter multikulturalnosti za namen promoviranja ideje evropske enotnosti ravno skozi (kulture) razlike.¹⁴

Težava teh načinov formuliranja in konstituiranja evropske identitete skozi specifične konceptualizacije multikulturalizma, kjer se mobilizira različnost, je v razumevanju skupinskih identitet ter pojmov etnije in kulture. Kot poudarja May (1999), gre za naivne, statične in nerazlikujoče koncepcije kulturnih identitet, nanje pa je pripeta ideja medsebojno (skrajno) raznolikih kultur.¹⁵ Izraz kultura postane generičen, pogosto pa se koncepta etničnosti in kulture nekritično ter nereflimirano uporabljata izmenično kot sinonima. V okviru multikulturalnosti so etnične ali kulturne razlike tista modalnost, okoli katere se konstituira družbeno življenje. Ta modalnost je utemeljena v predpostavki, da je skupina, ki je kulturno drugačna od neke druge skupine, znotraj sebe homogena: "etnicistični diskurzi vzpostavljajo in utrjujejo stereotipe o kulturnih potrebah heterogenih skupin z različnimi družbenimi interesi in potrebami" (Brah 1992, 129). Prek skupnostnega občutka biti in pripadnosti, ki določa kulturno razpoznavnost, vsi tisti, ki so rojeni v skupnosti, prevzamejo in ponotranjijo običajne načine mišljenja, občutenja in obstoja (Feuchtwang v Modood 2000). Tovrstna esencializacija kulturnih/etničnih skupnosti pogojuje razumevanje družbe kot mozaika posameznih homogenih, relativno koherentnih skupin, od katerih je ena prevladujoča (Vertovec 1995; Abu-Laban 2002),¹⁶ kar ima pomembne politične implikacije. Proces biologije in kulturne diferenciacije preko kategorij rase in etničnosti (Foucault 2003) nista ločena sistema ali diskurza, temveč medsebojno neločljiva in prežemajoča registra.¹⁷ Prav prek teh registrov se konstruira razločevanje med različnimi skupinami v določeni družbi (Gunaratnam 2003), to pa je pogoj možnosti delovanja multikulturalizma kot oblastne tehnologije.

4. Konstitucija evropskega multikulturalnega sebstva

Če želimo celovito premišljati multikulturalizem v okviru Evropske unije kot oblastno tehnologijo, je treba najprej osvetliti kontekst instituiranja multikulturalnih politik in z njimi povezanih praks. Povedali smo že, da je ideja multikulturalizma vpisana v kulturne politike Evropske unije, kjer se na normativni ravni spodbuja ohranjanje in izražanje partikularnih kulturnih identitet, prav ta pluralizem razlik pa je temelj, na katerem naj bi se oblikovala skupna evropska kulturna identiteta. V praksi se ideja "enotnosti v različnosti" promovira skozi različne mehanizme, med drugim prek specifičnih kurikularnih vsebin v okviru izobraževalnih sistemov (Mitchell 2001, 2003; cf. Fejes 2008) ter na področju raziskav in tehnološkega

razvoja skozi številne projekte (Chevrier 2003), kjer akademiki in raziskovalci sodelujejo v mednarodnih raziskavah, skozi katere se različnost (re)producira (Ahonen in Tienari 2009). Kulturna raznolikost se spodbuja tudi z zagotavljanjem jezikovnih pravic različnih evropskih manjšin. Evropska integracija naj bi bila del globalnega okolja, kjer se priznava različne statusse kolektivnim identitetam, ki jim je pripuščeno oblikovati lastno pozicijo in jim je priznana legitimnost. S tem je priznavanje razlik med kulturnimi in etničnimi skupinami razumljeno kot del demokratičnega procesa, odpiranja novih participatornih kanalov ter modelov reprezentacije za marginalizirane skupine (Trenz 2007).

Blokker (2008) v svoji interpretaciji "enotnosti v različnosti" trdi, da gre za *leitmotiv* tudi pri evropskih širitvenih politikah in procesih. Tako naj prihodnost Evropske unije ne bi slonela zgolj na politični, gospodarski, institucionalni in kulturni konvergenci, temveč tudi na iskanju načinov transformacije razlik med kulturami. To pomeni, da Evropa v svoji širitveni strategiji ne predvideva za morebitne nove članice zgolj prevzema pravno-legalističnih (*acquis communautaire*) struktur, temveč prostor za dialog, medsebojno priznanje in spoštovanje.

Toda po drugi strani se vse pogosteje pojavljajo trditve, da se je ideja multikulturalizma umaknila oziroma da je v številnih zahodnih liberalnih demokracijah doživela zaton (Grillo 2007; Vertovec & Wessendorf 2005). Med drugim kritiki multikulturalizma očitajo, da v okviru multikulturnih politik integracija imigrantov ni uspešna ali zadovoljiva, pojavljajo pa se tudi nova socioekonomska izključevanja. Poleg tega kritiki multikulturalizma vidijo kulture, vrednote ter načine delovanja imigrantov in drugih manjšinskih skupin kot nekompatibilne z liberalnodemokratskimi vrednotami, iz česar sledi, da je zagotavljanje posebnih pravic posameznim etničnim ali kulturnim skupinam v nasprotju z idejo pravic individuumov in univerzalizma.¹⁸

Zavračanje multikulturalizma kot uradnih politik je mogoče zaslediti v številnih državah, kamor se zatekajo migranti. Zakon Združenega kraljestva o nacionalnosti, imigracijah in azilu iz leta 2002 je uvedel obred pridobitve državljanstva, s čimer se zabeleži pomembnost britanskega državljanstva ter goji ponos nanj (Grillo 2007). Prav tako se na Nizozemskem pa tudi na primer v Franciji, Nemčiji¹⁹ ter zunaj Evrope, v Kanadi in Avstraliji, pojavljajo diskurzi o nevarnosti širitve islama ter o migracijah kot varnostnem in ekonomskem problemu (Abu-Laban & Stasiulis 1992; Grillo 2007).

Očitno je pri konceptualiziranju pa tudi prakticiranju multikulturalizma prisoten paradoks: po eni strani je pomemben koncept, ki definira teren kulturnih politik ter način urejanja razmerij med različnimi skupinami, vendar se po drugi

strani pojavljajo interpretacije, da je koncept multikulturalizma preživet, da kot politična praksa ne prinaša učinkov, ki jih normativno (pred)postavlja, in da so multikulturene politike prinesle celo preveč drugačnosti (Sartori 2002).

Prav izpostavljeni paradoks je tisto, kar v temelju determinira multikulturalizem in nocijo "enotnosti v različnosti" kot oblastni tehnologiji. Čeprav je multikulturalizem udejanjan skozi različne mehanizme, kot smo pokazali, v različnih sferah in na različnih področjih, je hkrati diskurz o njegovem nedelovanju dokaz, da kot tehnologija ni omnipotenten, da družbenopolitična razmerja nikoli niso fiksirana, temveč vedno fluidna, spremenljiva, in ravno temu kontekstu mora multikulturalizem imponirati. Oblastne tehnologije se nikoli ne uspejo povsem integrirati v mrežo oblastnih odnosov, temveč so včasih tudi (delno) ignorirane in preprečene (Kelly 2009, 44). Paradoks kaže tudi na to, da multikulturalizem kot oblastna tehnologija odpira prostor drugačnosti, dopušča možnost izražanja različnih kulturnih identitet, kulturnih vrednot, življenjskih stilov ter hkrati pomeni zagotavljanje politične participacije in drugih pravic. Toda prav to fabriciranje svobode, kar je ključen način upravljanja v okviru sodobnih oblastnih mehanizmov (Walters & Haahr 2005), je pogoj možnosti različnih kritik multikulturalizma in, kar je še pomembneje, prav fabriciranje svobode je način produkcije in vzpostavljanje novih podjarmljenj, izključevanj, preko katerih se ravno tako učinkovito konstituira evropski multikultureni državljan.

Tako se na primer v multikultureni maniri Evropska unija problematike imigracij²⁰ loteva z gesli tolerantnosti, spoštovanja in humanitarnosti, vendar se po drugi strani predvsem v imenu varnosti in zaščite evropskih državljanov uporabljajo številni mehanizmi, ki določenim (ilegalnim) imigrantskim skupinam odvzamejo možnost biti tisti del "različnosti", ki naj bi prispeval k "enotnosti". Migracijske politike prispevajo h konstrukciji migranta kot nevarnosti, grožnje, oziroma, bolj neposredno, ne-varnega telesa (Banjac 2009). In ker je vsaka družbena nevarnost kulturno pogojena in konstruirana (Weldes et al. 1999), to pomeni, da se na ta način definirajo tiste raznolikosti, ki so primerne za ustvarjanje evropske enotnosti, ter tista drugačnost, ki predstavlja grožnjo in je kot taka izločena, izrinjena, marginalizirana in kriminalizirana. Sodobni načini izključevanj vse bolj potekajo skozi varnostne prakse, ki naj bi po eni strani ščitile različne forme življenja (kulturnih skupin ali posameznikov), ki so zaželeni, ki so sposobne samoreguliranja, samonapredovanja, spodobne prilagoditev in sprememb (Dillon & Lobo-Guerrero 2008; cf. Medved 2003). Z obračanjem na znanstvene tehnologije, upravljavske sposobnosti in politično upravljanje meja se te prakse izvajajo tako, da telesa migrantov in potnikov postanejo multipli mejni prostori, kjer je ideja nevarnosti uporabljena za obvladovanje mobilnosti in distinkcijo med legalnimi in ilegalnimi mobilnostmi. Mobilizacija tovrstnih tehnologij

izključevanj, med katerimi je na primer tudi uvajanje biometričnih potnih listov (Amoore 2006),²¹ je način, kako določene subjekte v okviru populacije izločiti in jim preprečiti ali onemogočiti dostop do pravic in resursov, na ta način pa se identificira in legitimira tiste subjekte, ki so do teh pravic upravičeni in veljajo za del populacije (Walters 2002; Muller 2004).

Enoten evropski prostor se torej ustvarja tako, da se normalizira evropsko populacijo na način določanja tistih skupin ter posameznikov, ki so abnormalni ter nevarni evropski populaciji. Kljub temu pa je, kot poudarja Evropska komisija v Evropski agendi za kulturo v svetu globalizacije, evropski prostor prostor številnih kulturnih razlik, ki se jih ne skuša eliminirati ali zadržati, temveč, ravno obratno, prek multikulturalizma gojiti in prispevati k njihovi širitvi: "izvirnost in uspeh Evropske unije izhajata iz njene sposobnosti spoštovanja pisane in prepletene zgodovine, jezikov in kultur ob kovanju skupnega razumevanja in pravil, ki zagotavljajo mir, stabilnost, blaginjo in solidarnost /.../" (CEC 2007). Podmena te retorike je, da je multikulturalni posameznik – evropski državljani del evropskega kulturnega prostora ravno skozi svojo specifično kulturno identiteto, ob tem pa zna ceniti svojo kulturno identiteto, ker ni rasno nestrpen, ker ne odreka pravic nikomur, ne glede na spol, ker ga zanimajo druge kulture in ker čuti odgovornost do posameznikov, skupin ali skupnosti, ki so marginalizirane ali celo izključene.

Multikulturalizem kot oblastna tehnologija na ta način deluje hkrati individualizirajoče ter totalizirajoče in s tem konstruira in konstituira tako posameznike kot celotno populacijo. Na ta način se vzpostavlja okvir možnega političnega delovanja določene populacije, v kateri so subjekti postavljeni v heterogeno in prekrivajočo se mrežo različnih terenov delovanja in njihovih interesov (Rose 1996), multikulturalne politike pa se sodi po tem, kar prispevajo z vidika posameznega subjekta. Cilj multikulturalnih politik je, kako opolnomočiti vse več ljudi, da bodo delovali avtonomno, da se bodo naučili sprejemati lastne odločitve ter v vsakodnevni situacijah bolje komunicirati z drugimi (Wieviorka 1998). Multikulturalizem kot oblastna tehnologija spodbuja avtonomno delovanje ter skozi participacijo maksimira koristi, pri čemer je mantra avtonomno delujoč racionalen (multikulturalni) posameznik, ki sprejema odločitve in s tem etnični ali kulturni skupini, ki ji pripada, omogoča boljši oziroma enakovreden položaj v družbi.²² Multikulturalni državljani je najprej državljani, ki izbira, sprejema odločitve, ki je manipulabilen in se mora zato neprestano odzivati na modifikacije in spremembe v okolju, v katerem se nahaja (cf. Gordon 1991, 43). S širitvijo posameznih razlik neoliberalni režimi ustvarjajo fleksibilnost skozi tolerantnost do različnih zahtev, praks in vrednot, vendar le dokler so kompatibilne z (potrošniško) logiko samo-odgovornosti (McNay 2009, 63). V tem smislu Foucault (2008, 259–260) pravi: "v/idimo lahko podobo, idejo ali program družbe, kjer obstaja

optimizacija sistema razlike, v katerem je polje odprto fluktuirajočim procesom, v katerem so manjšinski posamezniki in prakse tolerirane / .../”.

Enotnost evropskega prostora je v tej logiki primarno odprtost gospodarskega prostora, kjer je ključno, da obstaja mobilna, fleksibilna delovna sila, sposobna prilagoditev na spremembe. Raznolikost, tudi kulturna, je komparativna prednost, ki prispeva h kompetitivnosti okolja in teren delovanja multikulturnih državljanov, v okviru katerega je “izziv, kako izkoristiti pozitivne učinke, ki jih ustvarja kultura”, pri čemer je “ključno dobro usmerjanje strategije na vseh ravneh upravljanja, ki bodo okrepile povezave med kulturo ustvarjalnostjo, inovativnostjo ter družbenim in gospodarskim razvojem” (Inforegio-PANORAMA 2009, 10). Multikulturalizem zagovarja upoštevanje in spoštovanje pravic različnih (manjšinskih in marginaliziranih) skupin prek zagotavljanja pravnih okvirov, toda hkrati je multikulturni državljan podvržen logiki investicij in tekmovalnosti:

Kulturno bogastvo Evrope, ki temelji na njeni različnosti, je tudi vse pomembnejša prednost v nematerialnem svetu in svetu znanja. Evropski kulturni sektor je že silovit sprožilec gospodarskih dejavnosti in delovnih mest po vsej Evropski uniji /.../. /U/ stvarjalni podjetniki in živahna kulturna dejavnost so edinstveni vir inovacij za prihodnost, ki ga je treba še bolj priznati in izkoristiti v celoti (CEC 2007).

Okvir delovanja evropskega multikulturnega državljana je utemeljen v predpostavki, da je globalizacija prostor kompetitivnosti, ki narekuje neprestano prilagajanje različnim kontekstom, od lokalnih do regionalnih in globalnih. V njem so manjšinske skupnosti in druge skupnost ter posamezniki, kljub temu, da jim je pripuščeno participirati, izražati zahteve ter lastne specifike neutralizirani tako, da so njihove identitete transformirane v obliko odgovornih, samo-urejajočih subjektivitet ter komodificirane skozi odločitve o načinu življenja. Odprte, fluidne, ambivalentne identitete so na ta način kompatibilne z mobilnostjo ter prilagodljivostjo, ki naj bi bili vrline posameznikov, ki vstopajo na trg delovne sile: “pospeševanje krepitve zmogljivosti v kulturnem sektorju s podporo usposabljanja kulturnega sektorja za kompetence na področju upravljanja, podjetništva, poznavanja evropske razsežnosti/tržnih dejavnosti ter z razvojem inovativnih virov financiranja, vključno s sponzorstvom in izboljšanjem dostopa do njih” (CEC 2007). Posameznik – multikulturni državljan kot del evropske populacije – je orientiran na avtonomno odločanje v vedno bolj spreminjajočih se situacijah globalne kompetitivnosti, kjer sta etnična in kulturna različnost komparativni prednosti na globalnem trgu, in kjer mora, če želi biti uspešen, opazen in za svojo skupnost produktiven, delovati angažirano in aktivno.

5. Zaključne ugotovitve

Multikulturalizem v Evropski uniji definira teren urejanja kulturne različnosti. To ne pomeni, da gre za onipotentno tehnologijo, ki bi bila nesporna ali neoporekana, saj se ji v imenu varnosti v okviru Unije nemalokrat odreka legitimnost. Toda kljub temu je pri konstrukciji evropske identitete in ideje evropskega (multikulturalnega) državljana multikulturalna ideja "enotnosti v različnosti" ena izmed ključnih. Namesto asimilacijskih politik je multikulturalizem liberalna alternativa integracije imigrantov ter različnih kulturnih oziroma etničnih skupnosti v širšo evropsko populacijo.

Pokazali smo, da je Evropska unija političen projekt, sovpadajoč z logiko širjenja liberalnodemokratske ureditve skupaj s tržnim kapitalizmom, ki naj bi v dobi, ki jo narekujejo globalizacijski procesi, ne imel resnih alternativ. Omenjeni par je sprejet kot edini in hkrati najboljši možen, proces konstrukcije Evropske unije pa je temu korelativen. V prostoru Evropske unije so gospodarski procesi prosti, deregulirani, spodbuja pa se prakse podjetniškega upravljanja in vladovanja. Toda pokazali smo, da se ravno skozi nocijo deregularnosti tvorijo oblastni režimi, ki hkrati na oseh lokalno–regionalno–globalno tvorijo in izrabljajo tehnike preverjanja in preiskovanja značilnosti populacij zato, da jih je lažje upravljati. Ena izmed teh značilnosti, ki jih je bilo treba obvladati in obvladovati, je vpisana v antagonistično razmerje v okviru globalizacijskih procesov: po eni strani ja svet vse bolj povezan ter v smislu časa ter prostora skrčen, vendar pa se po drugi strani vedno znova tvorijo nove kulturne diferenciacije, kar pomeni, da so globalizacijski tokovi sprožili politično mobilizacijo etničnih in kulturnih manjšin, ki jasno izražajo svoje zahteve po kulturnih, jezikovnih in drugih pravicah.

Ta antinomija je nekaj, kar je tudi v Evropski uniji predmet političnih intervencij. Pri tem je bistveno to, da je raznolikost kultur realnost, ki jo je treba pri konstrukciji evropske identitete upoštevati, predvsem pa izkoristiti. Prav zato je ena izmed usmeritev kulturnih politik Evropske unije, predvsem od zgodnjih 90. let prejšnjega stoletja, krepitev kohezije in integracije skozi poudarjanje načela "enotnosti v različnosti", kjer je pluralnost različnih kulturnih skupin komparativna prednost, ki omogoča stabilnost procesov konstrukcije Evropske unije in evropskega državljanstva.

Multikulturalizem je v tem smislu oblastna tehnologija, ki sicer odpira prostor drugačnosti in dopušča izražanje identitet različnim kolektivnim subjektivitetam, vendar je hkrati notranje povezan z glasovi, ki ji odrekajo legitimnost in očitajo neučinkovitost. Prav multikulturalistično fabriciranje svobode je ključen način

100 vladanja v okviru sodobnih oblastnih mehanizmov, saj je pogoj možnosti instituiranja novih izključevanj. Predvsem v kontekstu migracijskih politik se vzpostavljajo režimi in mehanizmi, ki sicer kažejo podobo humanosti in spoštovanja do prišlekov, a se po drugi strani ravno na telesih migrantov vzpostavljajo drugačnosti, predstavljajoče varnostno grožnjo, in so zato izločene, izrinjene, marginalizirane in kriminalizirane, po drugi strani pa se definirajo tiste oblike skupinskih kolektivitet, ki so zaželeno in sposobne samoreguliranja, samonapredovanja, sposobne prilagoditev in sprememb.

Enoten evropski prostor se prek multikulturalizma konstruira tako, da se normalizira evropsko populacijo na način določanja tistih skupin ter posameznikov, ki so abnormalni ter nevarni evropski populaciji, obenem pa se evropski multikulturalni posamezniki dojemajo kot tolerantni, fleksibilni in, kar je še pomembneje, avtonomni pri določanju lastne pozicije in delovanja v določenem kulturnem okolju. Multikulturalizem kot oblastna tehnologija spodbuja avtonomno delovanje ter skozi participacijo maksimiranje koristi. Evropski multikulturalni državljani je v okviru te logike državljani, ki je manipulabilen in se mora zato neprestano odzivati na spremembe v okolju, v katerem se nahaja. Ker je enotnost evropskega prostora primarno mišljena kot gospodarska odprtost, je pomembno, da so v tem prostoru posamezniki, ki so mobilna in sposobna delovna sila, pripravljena na prilagajanje spremembam. Raznolikost, tudi kulturna, je eden izmed ključnih elementov, ki prispeva h kompetitivnosti okolja in je teren delovanja multikulturalnih državljanov; multikulturalizem v tem okviru narekuje upoštevanje in spoštovanje pravic različnih (manjšinskih in marginaliziranih) skupin preko zagotavljanja pravnih okvirov, vendar hkrati konstitutira multikulturalne državljane, podvržene logiki interesov, investicij in tekmovalnosti.

Opombe

101

¹ Pri opredeljevanju in razumevanju multikulturalizma je treba upoštevati globalni kontekst razvoja tega fenomena, zato velja poudariti, da multikulturalizma, kljub temu, da se v prispevku omejujemo na okvir Evropske unije, nikakor ne smemo misliti kot omejenega zgolj na evropsko celino. O globalnih dimenzijah fenomena multikulturalizma glej Banerjee in Lindstead (2001).

² Od poznih 40. pa vse tja do 70. let prejšnjega stoletja je zaradi gospodarske obnove in razvoja v Zahodno Evropo imigriralo veliko število ljudi iz t. i. nerazvitih držav sveta, s čimer je Evropa takrat zapolnila manko delovne sile, ki jo je potrebovala pri obnovi (Modood 1997).

³ Izraz 'vladovanje' je prevod angleškega izraza *governance*. Zajema dva pomena, ki ju ima angleška beseda, in sicer vladanje ter upravljanje.

⁴ Čeprav vprašanje imigracij ni neposredno povezano z evropskimi kulturnimi politikami, ki so v povezavi z multikulturalizmom osrednja tematika pričujočega prispevka, pa jih vseeno omenjamo, saj so pomemben element pri konstrukciji evropske identitete tako prek procesov vključevanja kot tudi izključevanja. Za zanimivo razpravo o vlogi kulture pri procesih integracije migrantov glej Vrečer (2003).

⁵ "V samem bistvu razmerij moči, ki jih neprestano dražita, sta nepokornost volje in brezkompromisnost svobode. Bolj kot govoriti o nujni svobodi je govoriti o agonizmu – razmerju, ki je hkrati recipročno spodbadanje in borba; bolj kot za neposredno konfrontacijo, ki paralizira obe strani, gre za stalno provokacijo" (Foucault 1982).

⁶ Foucaultova razdelava oblastnih tehnologij kot načina urejanja delovanja, obnašanja in mišljenja posameznikov je povezana z njegovim v družboslovju in humanistiki nadvse uporabnim in uporabljanim konceptom *gouvernementalité*. Koncept *gouvernementalité* uvede Foucault šele v svojem poznem obdobju, na predavanjih na Collège de France leta 1977/78 in 1978/79 z naslovoma Varnost, teritorij, populacija (Foucault 2007) ter Rojstvo biopolitike (Foucault 2008). Z neologizmom *gouvernementalité* je Foucault genealoško osvetlil, kako se je moderno oblastno upravljanje osredotočilo na populacijo, ki pa je ni mogoče preprosto neposredno nadzirati prek zakonov ali z administrativnimi ukrepi. Oblast se je zato morala reorientirati ter populacijo upravljati skozi strategije in taktike, prek katerih je zaščitila blaginjo ljudi (Lemke 2002). Poslej ne gre več (zgolj) za direktno dominacijo in nadzor, temveč za obrat k permisivnosti in skrbi za dobrobit, svobodo, varnost ter blagor posameznikov kot skupnosti.

⁷ V nagovoru pred Evropskim parlamentom je Romano Prodi (2000), takratni predsednik Evropske komisije, na primer, dejal: "/.../ Evropska integracija nam je dala pol stoletja miru in prosperitete, kakršne ni bilo še nikoli v zgodovini našega kontinenta. Z ustanovitvijo evra imamo sedaj celovit in enoten trg, kar je Evropski uniji omogočilo, da je postala svetovna gospodarska sila, ki se lahko sooča z izzivi globalizacije."

⁸ Dillon in Reid (2001) opozarjata, da je sicer vzpon globalnega liberalnega vladovanja v prevladujoči podobi res povezan z vzpostavljanjem ter s širitvijo liberalnega miru, vendar se pogosto spregleda, da je biopolitika globalnega liberalnega vladovanja konstituirana tudi na vojnem terenu. Več glej tudi Dillon in Reid (2009).

⁹ Gre za debato o divergenčnih in konvergenčnih efektih globalizacije. Več o tem glej tudi Pieterse (1996).

¹⁰ Pri opredeljevanju multikulturalizma, fiksiranju njegovega pomena ter uokvirjanju možnosti,

ki jih ponuja, se ga reducira bodisi na politično doktrino, vseobsegajoč diskurz, intelektualno paradigmo, filozofsko epistemo, pedagoški okvir, akademsko retoriko, institucionalizirano politiko ali radikalno kritiko (Goldberg 1994b). Vedno pa je vprašanje multikulturalizma vprašanje političnih in družbenih razmerij moči ter oblastnih razmerij (Yuval-Davis 1999).

¹¹ Generiranje védnosti je praksa normalizirajočega presojanja ter s tem konstrukcije norm kot polja možnih védnosti (Rouse 2003, 101). Produkcija védnosti v navezi z oblastjo je način normalizacije, ki producira optimalni model, preko katerega se skuša ljudi, gibanja ter dejanja umestiti v okvir tega modela. Normalizacija zato igra ključno vlogo pri povezovanju različnih védnosti na eni strani ter na drugi strani oblasti, ki si na ta način zagotovi model načina delovanja subjektov na ravni populacije.

¹² O kompleksnosti (razvoja) kulturnih politik Evropske unije glej Barnett (2001).

¹³ Več o evropskemu državljanstvu, predvsem v kontekstu vprašanja migrantov in integracijskih politik, glej Žagar (2008).

¹⁴ Kulturne ali narodne razlike so v evropskem diskurzu razumljene in obravnavane kot fragmenti, ki imajo sicer vsi iste korenine. Zgodovina Evrope je umevana skozi etape na način, da se zdita združitev in politična integracija evropskih držav logična, celo naravna zaključka. Med te ključne etape spadajo klasična Grčija in Rim, krščanstvo, renesansa, razsvetljenstvo, znanstvena revolucija, evropska geografska raziskovanja in odkritja, vzpon individualizma in liberalne demokracije. Tovrstna historiografija je izredno selektivna in teleološka, saj zakriva in izključuje iz zgodovinske naracije številne temne strani evropske zgodovine (Delanty 1995).

¹⁵ Čeprav diskurz evropske identitete deluje tako, da uzurpira idejo o skupnem izvoru partikularnih evropskih kultur ali nacij, pa to še ne pomeni, da predpostavlja zlitje vseh v eno samo, evropsko kulturo. Evropska kultura naj bi bila bistveno determinirana ravno z razlikami med različnimi kulturami, ki vztrajajo in jih kot takih ni mogoče preseči.

¹⁶ Problem esencializma v okviru multikulturalnosti nikakor ni omejen zgolj na teoretične razprave in filozofske premisleke, temveč se pojavlja tudi v dejanskih javnih politikah in političnih diskurzih, ki ne le oblikujejo teren multikulturalnosti, temveč konstituirajo družbenopolitična razmerja v okviru določenega sistema. Vertovec (1995) tako trdi, da je razumevanje določene skupnosti kot mozaika različnih družbenih (pod)skupin prav zaradi poenostavljene podobe (in esencializacije) prevzet tudi v javnih politikah v Evropi.

¹⁷ Gre za družbenokulturni rasizem (Duffield 2006), ki je utemeljen v kulturnih razlikah in igra klasifikatorno vlogo, ki jo je včasih igral biološki rasizem preko odprtega razlikovanja (in predsodkov) glede na biološke značilnosti skupin, populacij, posameznikov. Predsodki v okviru biološkega rasizma so zamenjani z idejo, da morajo vsi člani družbe ali populacije stremeti k preseganju kulturnih razlik. Gre za rasizem brez ras (Balibar 1991), pri katerem se upravlja kulturne razlike na različne načine s ciljem zagotavljanja medkulturne harmonije in družbene kohezije, vendar se ravno skozi tovrstne dejavnosti in prakse vzpostavljajo nova razlikovanja, segregacije in izključevanja različnih družbenopolitičnih skupnosti in subjektivitet, predvsem tistih, ki naj bi ogrožale in predstavljale nevarnost celovitosti in popolnosti določene (prevladujoče) populacije (Duffield 2006).

¹⁸ Gre za t. i. *difference-blind* liberalno teorijo (npr. Dworkinova in Rawlsova). Za zagovor ideje, da v okviru liberalnega multikulturalizma niso potrebne posebne pravice manjšin, glej Loobuyck (2005). Nekateri liberalni teoretiki trdijo, da multikulturalizem kot politika, ki zagotavlja pravice le določenim skupinam manjšine, ne more biti liberalna, saj posebnih pravic za nekoga ne more biti, če imajo vsi posamezniki v liberalni družbi enake možnosti in enake pravice (cf. Barry 2001).

Po drugi strani pa obstajajo zagovori multikulturalizma kot bistveno liberalne politike, saj naj bi bila liberalna teorija teorija pluralizma (Kukathas 1998).

¹⁹ Ena bolj znanih političnih izjav v letu 2010 je bila tudi izjava nemške kanclerke Angele Merkel, ki je dejala, da je multikulturalizem povsem odpovedal in da ne deluje (v Weaver 2010).

²⁰ Imigracijske politike niso edino polje, na katerem poteka normalizacija izključevanja določenih tipov subjektivitet, ki niso in ne smejo postati del evropske populacije, ter prek tega afirmacija subjektivitet, ki veljajo za evropske. Med drugim je že sama ideja evropskosti in evropske identitete hkrati vključujoča in izključujoča, saj se je na ideji Evrope vpisovalo in se še vpisuje tisto, kar velja kot racionalno, napredno in normalno, ter tisto, kar vse to ni (Delanty 1995). Pri konstrukciji, kaj je "evropsko" in kaj ne, je pomembno vlogo imel in jo še ima orient oz. danes Vzhodna Evropa (Ilc 2009).

²¹ Uvajanje biometričnih potnih listov je sicer v uradni retoriki ukrep, ki naj bi v dobi terorizma zagotavljal ali vsaj večal mednarodno varnost, vendar je hkrati eden izmed načinov (poleg tega na primer tudi vizumski režimi) konstituiranja meja med skupnostmi in (začasnega ali stalnega) članstva posameznikov v teh skupnostih. Toda hkrati s tem, ko je konstituirano članstvo, je konstituirano tudi to, kdo ne sme ali ne more biti član specifične skupnosti, kar ima posledično implikacije tudi za omejevanje človekovih pravic in svoboščin (Salter 2006).

²² Sicer se v okviru premišljevanj multikulturalizma problematizira (in kritizira) prav razmerje do (ne)avtonomnosti posameznikov, saj naj bi multikulturalne politike oziroma prakse ne gojile posameznikove avtonomnosti, temveč predvsem skupinsko identiteto. Toda tako filozofski zagovori multikulturalizma – Kymlicka (1995) zagovarja multikulturalizem tudi zato, ker je ena od funkcij kulture zagotavljanje možnosti avtonomnega delovanja posameznikov v družbi; več za tovrstno interpretacijo Kymlicke glej tudi Parekh (1997) – kot tudi multikulturalistične prakse (glej na primer Mosesov (1997) zagovor izobraževanja za multikulturalnost kot specifične izobraževalne politike v okviru multikulturalizma) izpostavljajo multikulturalizem kot platformo, na podlagi katere posameznik v multikulturalni družbi lahko deluje avtonomno in je s svojimi odločitvami odgovoren za svoje življenje. Poanta torej je, da multikulturalizem in ideja avtonomnosti posameznika nista nekompatibilna, temveč, obratno, se v okviru multikulturalizma spodbuja posameznikovo avtonomnost.

104 Viri in literatura

Abu-Laban, Y., 2002. Liberalism, Multiculturalism and the Problem of Essentialism. *Citizenship Studies* 6(4), 459–482.

Abu-Laban, Y. & Stalius, D., 1992. Ethnic Pluralism under Siege: Popular and Partisan Opposition to Multiculturalism. *Canadian Public Policy / Analyse de Politiques* 18(4), 365–386.

Ahonen, P. & Tienari, J., 2009. United in Diversity? Disciplinary Normalization in an EU Project. *Organization* 16(5), 655–679.

Amoore, L., 2006. Biometric Borders: Governing Mobilities in the War on Terror. *Political Geography* 25(3), 336–351.

Appiah, K. A., 1992. Identity, Authenticity, Survival: Multicultural Societies and Social Reproduction. V A. Gutman (ur.) *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton University, Princeton, 149–163.

Balibar, E., 1991. Is There a 'Neo-racism'? V E. Balibar & I. Wallerstein (ur.) *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. Verso, London, 17–28.

Banerjee, S. B., & Linstead S., 2001. Globalization, Multiculturalism and Other Fictions: Colonialism for the New Millennium? *Organization* 8(4), 683–722.

Banjac, M., 2009. (Ne)zaželeni sosed: Grožnja in varnost v diskurzu evropske imigracijske politike. *Časopis za kritiko znanosti* 37(235/236), 90–101.

Barnett, C., 2001. Culture, Policy, and Subsidiarity in the European Union: From Symbolic Identity to the Governmentalisation of Culture. *Political Geography* 20(4), 405–426.

Barry, B., 2001. *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Polity, Cambridge.

Basch, L. G., Glick Schiller, N. & Szanton Blanc, C., 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-states*. Gordon and Breach Publishers, Amsterdam.

Bleich, E., 1998. From International Ideas to Domestic Policies: Educational Multiculturalism in England and France. *Comparative Politics* 31(1), 81–100.

Blokker, P., 2008. Europe 'United in Diversity': From a Central European Identity to Post-Nationality? *European Journal of Social Theory* 11(2), 257–274.

Brah, A., 1992. Difference, Diversity and Differentiation. V J. Donald & A. Rattansi (ur.) *'Race', Culture and Difference*. Sage, London, 126–145.

Burchell, G., 1993. Liberal Government and Techniques of the Self. *Economy and Society* 22(3), 267–282.

Castells, M., 2010. *End of Millennium: The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 3, second edition*. Blackwell, Oxford.

Chevrier, S., 2003. Cross-cultural Management in Multinational Project Groups. *Journal of World Business* 38(2), 141–149.

CEC (Commission of the European Communities), 2007. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a European Agenda for Culture in a Globalizing World*, COM(2007) 242 final, 10. 5. 2007, Brussels.

Delanty, G., 1995. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. St. Martin's Press, New York.

Delgado-Moreira, J. M., 2000. *Multicultural Citizenship of the European Union*. Ashgate, Aldershot.

Dillon, M. & Lobo-Guerrero, L., 2008. Biopolitics of Security in the 21st Century: An Introduction. *Review of International Studies* 34(2), 265–292.

Dillon, M. & Reid, J., 2000. Global Governance, Liberal Peace, and Complex Emergency. *Alternatives: Global, Local, Political* 25(1), 117.

Dillon, M. & Reid, J., 2001. Global Liberal Governance: Biopolitics, Security and War. *Millennium – Journal of International Studies* 30(1), 41–66.

Dillon, M. & Reid, J., 2009. *The Liberal Way of War: Killing to Make Life Live*.

Routledge, New York.

Duffield, M., 2006. Racism, Migration and Development: The Foundations of Planetary Order. *Progress in Development Studies* 6(1), 68–79.

El-Agraa, A. M., 2007. *The European Union: Economics and Policies*. Cambridge University Press, Cambridge.

European Community, 1992. *Treaty on European Union*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

European Community, 2002. *A Community of Cultures. The European Union and the Arts*. Office for Official Publications of the European Community, Luxembourg.

Fejes, A., 2008. European Citizens under Construction: The Bologna Process Analysed from a Governmentality Perspective. *Educational Philosophy & Theory* 40(4), 515–530.

Foucault, M., 1978. *The History of Sexuality, Volume I: Introduction*. Pantheon, New York.

Foucault, M., 1982. The Subject and Power. *Critical Inquiry* 8(4), 777–795.

Foucault, M., 1994. Sexuality and Solitude. V P. Rabinow (ur.) *Ethics, Subjectivity and Truth: Essential Works of Foucault 1954–1984. Volume 1*. Penguin, London, 175–184.

Foucault, M., 1995. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* [translation by Alan Sheridan]. Vintage, New York.

Foucault, M., 2003. *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France 1975–1976*. Picador, New York.

Foucault, M., 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977–1978*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Foucault, M., 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Palgrave Macmillan, New York.

Fukuyama, F., 1989. The End of History? *The National Interest* 16, 3–18.

Giddens, A., 1990. *The Consequences of Modernity*. Polity, Cambridge.

Goldberg, D. T., 1994a. Introduction: Multicultural Conditions. V D. T. Goldberg (ur.) *Multiculturalism: A Critical Reader*. Blackwell, Cambridge (MA), 1–41.

Goldberg, D. T., 1994b. *Multiculturalism: A Critical Reader*. Blackwell, Cambridge, MA.

Gordon, C., 1991. Governmental Rationality: An Introduction. V G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (ur.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality: with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*. University of Chicago Press, Chicago, 1–52.

Grillo, R., 2007. An Excess of Alterity? Debating Difference in a Multicultural Society. *Ethnic and Racial Studies* 30(6), 979–998.

Gunaratnam, Y., 2003. *Researching 'Race' and Ethnicity. Methods, Knowledge and Power*. Sage, London.

Hannerz, U., 1992. *Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning*. Columbia University Press, New York.

Held, D. & McGrew, A., 2000. The Great Globalisation Debate: An Introduction. V D. Held & A. McGrew (ur.) *The Global Transformations Reader*. Polity Press, Cambridge, 1–50.

Ilc, B., 2009. Trdoživost evroorientalizma. *Časopis za kritiko znanosti* 37(235/236), 29–44.

Inforegio-PANORAMA, 2009. Interview with Odile Quentin, Director General, European Commission Directorate-General for Education and Culture. *Inforegio-PANORAMA* 29 (Spring 2009), 10, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag29/mag29_en.pdf.

Joppke, C., 1996. Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain. *Theory and Society* 25(4), 449–500.

Kelly, M. G. E., 2009. *The Political Philosophy of Michel Foucault*. Routledge, New York.

- 108 Kukathas, C., 1998. Liberalism and Multiculturalism: The Politics of Indifference. *Political Theory* 26(5), 686–699.
- Kymlicka, W., 1995. *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press, Oxford.
- Lemke, T., 2002. Foucault, Governmentality, and Critique. *Rethinking Marxism* 14(3), 49–64.
- Loobuyck, P., 2005. Liberal Multiculturalism: A Defence of Liberal Multicultural Measures Without Minority Rights. *Ethnicities* 5(1), 108–123.
- May, S., 1999. Critical Multiculturalism and Cultural Difference: Avoiding Essentialism. V S. May (ur.) *Critical Multiculturalism: Rethinking Multicultural and Antiracist Education*. Falmer Press, London, 12–45.
- McNay, L., 2009. Self as Enterprise: Dilemmas of Control and Resistance in Foucault's The Birth of Biopolitics. *Theory Culture Society* 26(6), 55–77.
- Medved, F., 2003. The End of European "Zero" Immigration Policy Model: Proactive Economic Migration Policy and Actors' Interests. *Razprave in gradivo* 42, 116–151.
- Mitchell, K., 2001. Education for Democratic Citizenship: Transnationalism, Multiculturalism, and the Limits of Liberalism. *Harvard Educational Review* 71(1), 51–79.
- Mitchell, K., 2003. Educating the National Citizen in Neoliberal Times: From the Multicultural Self to the Strategic Cosmopolitan. *Transactions of the Institute of British Geographers* 28(4), 387–403.
- Modood, T., 1997. Introduction: The Politics of Multiculturalism in the New Europe. V T. Modood & P. Werbner (ur.) *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community*. Zed Books, London, 1–25.
- Modood, T., 2000. Anti-Essentialism, Multiculturalism, and the 'Recognition' of Religious Groups. V W. Kymlicka & W. Norman (ur.) *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford University Press, Oxford, 175–195.
- Moses, M. S., 1997. Multicultural Education as Fostering Individual Autonomy. *Studies in Philosophy and Education* 16(4), 373–388.

Muller, B. J., 2004. (Dis)qualified Bodies: Securitization, Citizenship and "Identity Management". *Citizenship Studies* 8(3), 279–294.

Owen, J. M., 1994. How Liberalism Produces Democratic Peace. *International Security* 19(2), 87–125.

Parekh, B., 1997. Dilemmas of a Multicultural Theory of Citizenship. *Constellations* 4(1), 54–62.

Pieterse, J. N., 1996. Globalisation and Culture: Three Paradigms. *Economic and Political Weekly* 31(23), 1389–1393.

Prodi, R., 2000. 2000–2005: *Shaping the New Europe*. Speech before the European Parliament, 15. Februar 2000, Strasbourg, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/00/41&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

Read, J., 2009. A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity. *Foucault Studies* 6 (February 2009), 25–36.

Rose, N., 1996. The Death of the Social? Re-figuring the Territory of Government. *Economy and Society* 25(3), 327–356.

Rose, N., 1999. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge University Press, Cambridge.

Rouse, J., 2005. Power/knowledge. V G. Gutting (ur.) *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge University Press, Cambridge, 95–122.

Rumford, C., 2000. European Cohesion? Globalization, Autonomization, and the Dynamics of EU Integration. *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 13(2), 183–197.

Salter, M. B., 2006. The Global Visa Regime and the Political Technologies of the International Self: Borders, Bodies, Biopolitics. *Alternatives: Global, Local, Political* 31(2), 167–189.

Sartori, G., 2002. *Pluralismo, Multiculturalismo e Estranei*. Rizzoli, Milan.

Scholte, J. A., 2000. *Globalization: A Critical Introduction*. Palgrave, Basingstoke.

- 110 Shore, C., 2000. *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. Routledge, London.
- Shore, C., 2006. "In Uno Plures" (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe. *Cultural Analysis* 5, 7–26.
- Trenz, H. G., 2007. Reconciling Diversity and Unity: Language Minorities and European integration. *Ethnicities* 7(2), 157–185.
- Vertovec, S., 1995. Multiculturalism, Culturalism and Public Incorporation. *Ethnic and Racial Studies* 19(1), 49–69.
- Vertovec, S. & Wessendorf, S., 2005. *Migration and Cultural, Religious and Linguistic Diversity in Europe: An Overview of Issues and Trends*. COMPAS, Oxford.
- Vrečer, N., 2003. Vloga kulture pri procesih integracije (prisilnih) priseljencev. *Razprave in gradivo* 42, 152–166.
- Walters, W., 2002. Mapping Schengenland: Denaturalizing the Border. *Environment and Planning D: Society and Space* 20(5), 561–580.
- Walters, W. & Haahr, J. H., 2005. *Governing Europe: Discourse, Governmentality and European Integration*. Routledge, New York.
- Weaver, M., 2010. Angela Merkel: German Multiculturalism has 'Utterly Failed'. *Guardian Online*, 17. oktober 2010, <http://www.guardian.co.uk/world/2010/oct/17/angela-merkel-german-multiculturalism-failed>.
- Weldes, J., Laffey, M., Gusterson, H. & Duvall, R., (ur.) 1999. *Cultures of Insecurity: States, Communities, and the Production of Danger*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Wieviorka, M., 1998. Is Multiculturalism the Solution? *Ethnic and Racial Studies* 21(5), 881–910.
- Yuval-Davis, N., 1999. Ethnicity, Gender Relations and Multiculturalism. V R. D. Torres, L. F. Mirón & J. X. Inda (ur.) *Race, Identity, and Citizenship: A Reader*. Blackwell, Malden, 112–125.
- Žagar, M., 2008. Citizenship and Integration: General Considerations

and Some Possible Impacts of the EU Citizenship on (Re)integration of Immigrants. *Razprave in gradivo* 56–57, 70–118.